
**BULGARIAN DONATION ACTIVITY FOR EDUCATION IN THE PERIOD FROM
1878 TO 2015**

Petrana Stoykova, Ph.D

South-West University „Neofit Rilski” - Blagoevgrad, Republic of Bulgaria
petrana_stoikova@abv.bg

Petar Parvanov, Ph.D

South-West University „Neofit Rilski” - Blagoevgrad, Republic of Bulgaria
petarparvanov@gmail.com

Abstract: In 2015, within the project „*Culture of giving in Education: social, institutional and personal dimensions*”, funded by the Scientific Research Fund at the Ministry of Education, records of donations in the sphere of Education for the period from 1878 to 1944 in Bulgaria were examined and a nationally representative sociological survey on „Attitudes towards donating for Education” was conducted.

These activities were carried out in connection with one of the main scientific objectives of the project – „to explore the „culture of gift” and the „logic of practice” of giving in Education in Bulgaria throughout different historical periods and to reveal the factors that influence their formation and the dynamics of donation activity.

Based on the collected archive documents, the data from the representative survey and additional literature and investigations, the donation activity in the sphere of Education in Bulgaria is traced through the following three historical periods: from the Liberation of Bulgaria (1878) until 1944; in the period from 1944 to 1989; after the „Velvet revolution” of 1989 to 2015.

The donation activity for educational causes is different in the studied historical periods of the development of Bulgaria. The philanthropy depends on the political situation and regulations.

The giving is a value for a lot of Bulgarians in the period from the Liberation to 1944. Bulgarian population is committed to caring for the sick, the orphans, the widows and the communities in need. Bulgarians have been actively involved in the construction of monasteries, churches, chapels and schools with their own resources, land and labor. There have been made a lot of donations for different causes, but mostly for education, followed by social causes - helping orphans and poor children during this period.

After 1944 the donation activity has been practically interrupted. The situation has changed dramatically in comparison to the previous examined period. Donor funds have been closed. Donation has been destroyed and the consequences have been extremely negative.

The donation gradually returned to the Bulgarians’ public life after 1989, but overall it has not been mainly oriented towards education. However, there are preconditions for the formation of a culture of giving in education.

Keywords: donation, education, motivation, Bulgaria.

**БЪЛГАРСКАТА ДАРИТЕЛСКА АКТИВНОСТ В СФЕРАТА НА
ОБРАЗОВАНИЕТО В ПЕРИОДА ОТ 1878 Г. ДО 2015 Г.**

гл. ас. д-р Петрана Стойкова

Югозападен университет „Неофит Рилски” - Благоевград, Република България
petrana_stoikova@abv.bg

гл. ас. д-р Петър Първанов

Югозападен университет „Неофит Рилски” - Благоевград, Република България
petarparvanov@gmail.com

Резюме: В рамките на проект на тема „Култура на дарителство в сферата на образованието: социални, институционални и личностни измерения”, финансиран от Фонд научни изследвания към МОН, през 2015 година бяха проучени архивни документи за осъществени дарения в сферата на образованието в България за периода от 1878 г. до 1944 г. и беше проведено национално представително социологическо проучване на тема „Нагласите към дарителството за образование”. Тези дейности се осъществиха във връзка с една от

основните научни задачи, които си поставя проектът - „да изследва „културата на дара“ и „логиката на практиката“ на дарителство за образование в различни исторически периоди у нас и да разкрие факторите, които влияят върху тяхното формиране и върху динамиката на дарителската активност”.

На базата на събраните архивни документи и данни от представителното социологическо изследване, както и на допълнителни литературни източници и проучвания е проследена дарителската активност в сферата на образованието в България през следните три исторически периода: от Освобождението на България (1878 г.) до 1944 г.; в периодът от 1944 г. до 1989 г.; след „нежната революция“ от 1989 г. до 2015 г.

Различна е дарителската активност за образователни каузи в изследваните исторически периоди от развитието на България. Разпространението на благотворителните прояви в обществото зависи в най-голяма степен от политическото устройство и нормативната уредба.

В периода от Освобождението до 1944 г. дарителството е ценност за голяма част от българското население. Като цяло българите са съпричастни към грижата за болните, сираците, вдовиците и общностите в нужда. Освен това те се включват активно със собствени средства, земя и труд в построяването на манастири, църкви, параклиси и училища. През този период българите даряват много и за различни каузи, но най-вече за образование; следвано от социални каузи – подпомагане на сираци и бедни деца.

След 1944 г. дарителската активност в България практически изчезва. Ситуацията е коренно променена в сравнение с разгледания предходен период. Дарителските фондове са закрити, с което се слага край на всички дарителски практики. Дарителството е унищожено, а последствията са крайно негативни.

С промените от 1989 г. дарителството постепенно се завръща в обществения живот на българите, но като цяло то е ориентирано към различни от образованието сфери. Съществуват предпоставки за формирането на култура на дарителство в сферата на образованието.

Ключови думи: дарение, образование, мотивация, България.

1. УВОД

Изследването на дарителската активност е свързано с разкриването на важни особености в културата на населението и на различните социални групи представени в него. В периода от Освобождението на България през 1878 г. до днес, в резултат на различното политическо устройство на държавата и нормативната уредба, както и на допълнителни фактори дарителството се проявява с различна приоритетна насоченост, значение и активност. Това се отразява и конкретно върху дарителството в сферата на образованието (като част от общата благотворителност) през разгледаните в следващите точки на изложението три етапа в развитието на българската държавност.

2. ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ДАРИТЕЛСТВО И ДАРЕНИЯ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ В ПЕРИОДА ОТ ОСВОБОЖЕДИЕТО (1878 Г.) ДО 1944 Г.

Още от времето на Възраждането⁴², българите се обособяват като общество, което трябва да разчита на собствените си сили и средства, за да може да съществува, оцелява и развива в чужда среда, каквато е Османската империя. Поради тази причина българите много добре осъзнават, че в основата на своето развитие трябва да поставят духовните ценности и образованието, за да се създаде пълноценно общество, което да може да се реализира политически и държавнически. Поради тази причина българското Възраждане е преди всичко духовно и просветно, а едва в последствие е революционно и държавнообразуващо. Даренията се превръщат в част от ежедневието на българите през тази епоха. Доказателство за това са многобройни сведенията за актове на дарителство, включително и за конкретни дарения в сферата на образованието⁴³.

⁴² Под Възраждане се разбират процесите, които протичат в българското общество през XVIII - XIX в.

⁴³ Лечев, Д. Дарителството през Възраждането. ИК „Илия Р. Блъсков“, Шумен (1993), стр. 34 и сл.
Христоматиен пример за дарителство и поддържане на училище е случаят с Николай и Никола Палазуови (баща и син), които заедно с Васил Априлов основават и поддържат първото българско светско училище - Габровската гимназия (която съществува и днес под името „Априловска гимназия“). Могат да се посочат и много други случаи. Достатъчно е да споменем даренията на: хаджи Илия хаджи Николов (това са двете му имена) от Стара Загора, който е дългогодишен дарител на училищата в града, а след смъртта си завещава 16 000 гроша на местната девическа гимназия; многобройните дарения на д-р Петър Берон от по 100 – 200

В периода от създаването на третата българска държава през 1878 г. до 1944 г. дарителството продължава да бъде ценност за голяма част от българското население. Като цяло българите са съпричастни към грижата за болните, сираците, вдовиците и общностите в нужда. Освен това те се включват активно със собствени средства, земя и труд в построяването на манастири, църкви, параклиси и училища.

Относно даряването за образование, Пепка Бояджиева отбелязва, че инициативите в тази област не само имат несъмнен приоритет, но и се утвърждават като проява на истинско гражданско самосъзнание и съпричастност към развитието на българската народност и национална идентичност⁴⁴. В резултат на това са не малкото на брой дарени средства и земя за построяване на училища и учредяване на фондове за подпомагане на даровити ученици. През този период българите даряват много и за различни каузи, но най-вече за образование; следвано от социални каузи – подпомагане на сираци и бедни деца⁴⁵.

След Освобождението младата българска държава институционализира образованието, като сред първите шест министерства, създадени с Указ № 1 от 5 юли 1879 г. на княз Александър Батенберг е и Министерството на народното просвещение (МНП). Образованието в България през разглеждания период се регламентира с Привременния устав за народните училища от 1878 г., Закон за материалното поддържане и учебното преустройство на училищата от 1880 г., Закон за началното учение от 1881 г., Закон за обществените и частните училища в Княжество България от 1885 г., Закон за народното просвещение от 1891 г., 1909 г., 1924 г. Въпреки тази държавна институционализация държавата продължава да следва традициите на организиране и издръжка на училищата и като обществена структура, което е предвидено и в съответните нормативни актове. развитието на българското образование става част от развитието на българското гражданско общество.

Развитието на гражданското общество в България подробно е разгледано в студията на Райна Гаврилова „История на гражданските организации в България“⁴⁶. Авторът представя развитието му през периода 1878 г. – 1944 г. като естествено продължение на възрожденските процеси в тази насока, които постепенно се институционализират от българската държава. развитието на гражданския сектор следва политическото развитие на държавата и съответно реагира на регламентацията, която му се задава с нормативна рамка⁴⁷.

Преглеждайки развитието на законодателството за насърчаване на благотворителността, може да се заключи, че то реагира на обществените промени. Държавата регламентира благотворителността още в Търновската конституция през 1879 г. В последствие са приети няколко частни закона за благотворителността, които уреждат отделни дарения, за да се стигне до 1910 г. когато в Народното събрание се внася Законопроект за благотворителността, в мотивите на който е записано: „Широката проява на състрадание към ближния като нравствен дълг на отделната личност и съзнание на гражданска солидарност между членовете на дадена обществена група, е една от най-симпатичните черти у културните общества и народи“⁴⁸. Този текст говори за нарасналото значение на гражданското общество в развитието на страната.

жълтици; дарението на д-р Никола Пиколо от 12 000 франка на Габровската гимназия; дарението на Андрей Ранков от 200 000 гроша за девическата гимназия в Шумен; дарението от 20 000 сребърни рубли на Ангел Хаджиоглу за Българското училище в Русчук. Разбира се даренията и завещанията за образование през разглеждания период не се изчерпват само с парични средства. Много от тях са в книги и учебници, подобно на редовната практика на известният пловдивски книжар Христо Г. Данов, както и в безплатното обучение на българчетата, каквото практикува известният учител Сава Филаретов. развитието на българското образование още изначално е заложено да се развива като обществено дело.

⁴⁴Бояджиева, П. Дар и култура на дарителство в сферата на образованието: контури на една изследователска програма. Сп. Социологически проблеми, 3-4: (2012), стр. 28.

⁴⁵Кабакчиева, П. (съст.). *Дарителството в съвременна България (Антология)*. Българско училище за политика „Димитър Паница“, София, (2011), стр. 13.

⁴⁶ Гаврилова, Р. История на гражданските организации в България. – В. Към историята на гражданския сектор в България, № 2, (пролет 1992), стр. 3 – 103.

⁴⁷ Пак там, стр. 34 – 47.

⁴⁸ Стоянова, Р., Николова, В. (съст.). Благодетели и благотворителност в България – между възхвалата и отрицанието, 1879 – 1951. Документи. ИК „Проф. Петко Венедиков“, София, (2015), стр. 19.

Twelfth International Scientific Conference
KNOWLEDGE WITHOUT BORDERS
31.3-2.4.2017, Vrnjacka Banja, Serbia

Следващият Проектозакон, регламентиращ благотворителността е от 1918 г. под названието Законопроект за благотворителност и обществени грижи⁴⁹. Неговите мотиви кореспондират с трудната обществено политическа обстановка в страната следствие на военното положение. Едва ли е случайно, че точно по това време и МНП решава да приеме свой правилник, регламентиращ управлението на дарителските фондове. Явно активността на дарителите за народната просвета се е повишила, тъй като тогава се регламентира и почитта към тях и се установяват строги правила за дарение и учредяване на фонд към МНП⁵⁰.

Следва законодателно развитие в сферата на благотворителността през 1925 г., когато се съставя Законопроект за обществената благотворителност, като целта му е да помага на всички негови членове, които са изпаднали в нужда⁵¹. Активността на дарителството се определя и от Закона за юридическите лица от 1933 г.⁵². Реално за първи път благотворителността се регламентира в страната с Наредба-закон за общественото подпомагане от 1934 г.⁵³.

Преглеждайки даренията за образование направени през периода 1878 г. – 1945 г. и управлявани от МНП, може да се заключи, че тяхното развитие е подобно на развитието на законодателството, регламентиращо благотворителността в страната следвайки традицията на Възраждането. Непосредствено след Освобождението МНП приема и управлява единични дарения и фондове (напр. Фонд „Димитър хаджи Василев“ и Фонд „Ангел и Тодор Иванови“, свързани с гимназията в Свищов).

През 1926 г., създаденият 11 години по-рано (през 1915 г.) Фонд „Завещатели и дарители“ включва 99 отделни фонда, а през 1927 г. около два и половина пъти повече – 247 фонда⁵⁴ (през 1930 г. намаляват – общо са 133). През 1939 г. фондовете с общ капитал в ценни книжа и текущи сметки в размер на 46 837 930 лева са 181, а към 1 януари 1942 г. във Фонд „Завещатели и дарители“ се числят 207 дарения с общ капитал от 56 000 300 лева. Видно е, че средствата за образование, набрани чрез дарения, прогресивно нарастват през годините.

В края на 30^{-те} години на ХХ в. започва издирване на всички дарители за образование, с цел съставяне на нова „Златна книга“ на дарителите за образование в България, чийто брой е 421 души⁵⁵.

Важно е да се отбележи, че средствата дарявани за образование през разглеждания период идват от хора с различно имотно състояние. Има както богати хора, които искат да помогнат на своето родно място, дарявайки средства за построяването и поддържането на училище, така също и бедни лица, които даряват за да почетат паметта на родителите си, починалото си дете или в своя памет.

Целите на дарените средства също са различни. Те обхващат широк спектър, като се започне от дарение за обучение и се премине през издръжка на бедни, но талантливи ученици и се стигне до дарения за трапезарии, дрехи, книги и т. н. Видно е, че голяма част от средствата за образование идват от дарения и завещания, макар и издръжката на образованието да е държавно регламентирана.

3. ОГРАНИЧЕНИЕ НА ДАРИТЕЛСКИТЕ ПРАКТИКИ В ПЕРИОДА ОТ 1944 Г. ДО 1989 Г.

След 1944 г. дарителската активност в България е напълно ограничена. Ситуацията е коренно променена в сравнение с разглеждания предходен период. Със законодателни мерки дарителските фондове са закрити, с което се прекратяват всички дарителски практики.

Периодът от 1944 г. до 1989 г. в България се характеризира с това, че страната излиза от Втората световна война като победена държава. В нея се установява социалистическа власт, доминирана от Съветския съюз. В края на периода, както навсякъде в социалистическия лагер започва разпадане на социалистическата система, за да се стигне до демократичните промени през 1989 г. Гражданският сектор следва почти същото развитие. От 1945 г. до началото на 50^{-те} години, се унищожават гражданските структури, за да се вляят в държавата. За времето от 50^{-те} – до 80^{-те} години, доколкото съществува

⁴⁹ Пак там, стр. 23.

⁵⁰ Пак там, стр. 36 – 38.

⁵¹ Пак там, стр. 42 – 43.

⁵² Пак там, стр. 53 – 57.

⁵³ Пак там, стр. 61 – 73.

⁵⁴ Стоянова, Р., Николова, В. Благотворителност и дарителство в България (1878 г. – 1944 г.) – състрадания и вяра в бъдещето. – В. Списание на БАН. Бр. 6, (2000), стр. 13.

⁵⁵ Стоянова, Р., Николова, В. (съст.). Енциклопедия „Дарителството“. Т. 3, БДФ, (2011), стр. 32 – 43.

граждански сектор, той се подчинява на държавната политика и организациите, които съществуват в него са предимно формални. Те съществуват, тъй като властта има нужда от тях за провеждане на определени политики. През 80^{-те} години, във връзка със започналите промени, макар и плахо гражданските организации постепенно започват да се възстановяват⁵⁶. Развитието на дарителския сектор следва същото развитие.

В периода от 1945 г. до 1951 г. със серия от законодателни промени постепенно даренията, които са направени през предходния период се вливат в държавата. През 1946 г. е приет Закон за предаване на имуществата на бившите дружествени девически професионални училища на държавата⁵⁷. През 1948 г. с Указ № 41 на VI Велико народно събрание се приема Закон за бюджета на Народна република България (НРБ) за 1948 г., с който всички фондове, управлявани от МНП са одържавени и влети в държавния бюджет⁵⁸. През 1949 г. със Закон за лицата и семейството са унищожени всички фондации⁵⁹. Окончателното ликвидиране става през периода 1951 г. с приемането на закон, който отменя всички закони преди 1944 г.⁶⁰ и поредица от разпореждания на Министерския съвет, с които на практика се унищожават дарителските фондове и фондации⁶¹. Така и благотворителната активност престава да съществува през този период, а образованието се подчинява изцяло на държавната политика и обучението в „социалистически идеали“.

За да стане ясно до колко е значима ролята на даренията за развитието на образованието може да се приведе като сравнение сумата от 56 000 300 лева, която се управлява от фондовете на МНП, със сумата управлявана от фондовете на Министерството на народното здраве и социалните грижи, която през разглеждания период е 54 367 981 лева, т. е. сумата от всички останали фондове е почти равна с тази за образование, управлявана само от МНП, без да се включват фондовете на различните висши училища⁶².

Дарителските практики в държавата са възстановени през 80-те години със създаването на Фонд „13 века България“ през 1980 г. Но в случая дарителството отново е подчинено на държавната политика и се осъществява в „социалистически дух“. Тоест даренията нямат това стопанско значение за образованието и са основно материални, като се касае предимно за книги и произведения на изкуството, както и полагане на безвъзмезден труд⁶³.

На практика дарителството е унищожено, а последствията са крайно негативни. Според Петя Кабакчиева от една страна имената на хилядите дарители потъват в забрава, тяхната воля е пренебрегвана; от друга страна, самата идея за дарителство и благотворителност е обезценена, защото държавата трябва да е единственият „благотворител“⁶⁴.

4. ДАРИТЕЛСКА АКТИВНОСТ В СФЕРАТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО СЛЕД 1989 Г.

След дългия период на ограничаване на дарителството, политическите и законодателни промените от 1989 г. поставят дарителските практики върху нови основи. Дарителската активност се увеличава, но като цяло се отнася за различни от образованието сфери. Този извод следва от три проучвания за дарителските нагласи сред българите, първото от които проведено през 2011 г. и две през 2015 г.

⁵⁶Гаврилова, Р. История на гражданските организации в България. – В. Към историята на гражданския сектор в България, № 2, (пролет 1992), стр. 91 – 98.

⁵⁷ Стоянова, Р., Николова, В. (съст.). Благодетели и благотворителност в България – между възхвалата и отрицанието, 1879 – 1951. Документи. ИК „Проф. Петко Венедиков“, София, (2015), стр. 94 – 95.

⁵⁸ Пак там, стр. 95 – 97.

⁵⁹ Пак там, стр. 100 – 104.

⁶⁰Гаврилова, Р. История на гражданските организации в България. – В. Към историята на гражданския сектор в България, № 2, (пролет 1992), стр. 91.

⁶¹ Стоянова, Р., Николова, В. (съст.). Благодетели и благотворителност в България – между възхвалата и отрицанието, 1879 – 1951. Документи. ИК „Проф. Петко Венедиков“, София, (2015), стр. 117 – 136.

⁶² Пак там, стр. 129 – 134.

⁶³ Джурова, А. (ред.) и др. Златна книга на дарителите в Народна република България: Т. 1. Изд. „Д-р Петър Берон“, София (1989); Сп. Дарители, 1985 – 1990.

⁶⁴ Кабакчиева, П. (съст.). *Дарителството в съвременна България (Антология)*. Българско училище за политика „Димитър Паница“, София, (2011), стр. 13.

Изследването от 2011 г. е по поръчка на Български дарителски форум и е изготвено от Институт „Отворено общество” – София⁶⁵. От отговорите на въпроса „За какви каузи сте дарявали?” става ясно, че най-често се дарява за „социални - за хора в неравностойно положение - социално слаби, възрастни, хора с увреждания, деца без родители (48,6%) и „здравни - лечение на деца, закупуване на апаратура, лечение на възрастни” (43,4%). За образователни каузи („образователни - стипендии, за училища”) са направили дарение едва 2,6% от респондентите, а за „култура и изкуство” делът на дарителите е още по-малък -1,7%.

Резултатите от второто проучване (проведено от агенция „Алфа Рисърч” ООД през юли 2015 година) за нагласите към дарителството също показват, че за образование се дарява сравнително рядко. Интервюираните в това изследване посочват здравните и социалните каузи за най-предпочитаните за предоставяне на дарения от физически лица. На въпроса „Какви каузи подкрепят физическите лица?” повече от половината от респондентите са дали отговор „здравни” (54%), „социални” посочват 45 % от тях, а за образователни каузи се дарява според 5 % от интервюираните⁶⁶.

Третото от посочените изследвания на тема „Нагласите към дарителството за образование” (национално представително проучване), проведено през 2015 г. в рамките на проект „Култура на дарителство в сферата на образованието: социални, институционални и личностни измерения” потвърждава по-малкото на брой дарения за образователни каузи. Според получените резултати трите каузи, за които днешните българи най-често даряват са социалните, здравните и за преодоляване последиците от бедствията. По-рядко се правят дарения в сферата на образованието, за култура и изкуство, за религиозни цели, както и за грижа за животни, екология и спортни инициативи.

Като цяло, обаче по-голямата част от българите имат положителни нагласи към даряването за образование. На въпроса „Какво е Вашето отношение към даряването за образование?”, общо 64,7 % от интервюираните са посочили отговорите „напълно положително” (36,3 %) и „по-скоро положително”(28,4 %). Опцията „колкото положително, толкова и не” е избрана от 16,7 %, а „по-скоро отрицателно” и „изцяло отрицателно” е мнението съответно на 5,3 % и 6 % от отговорилите на въпроса.

Много са факторите и предпоставките, от които зависи дарителската активност. Според данни от цитираното изследване най-силно влияние върху личното решение да се направи дарение за образование имат следните фактори: използването на даренията по предназначение; доверието в организациите, които организират дарителските кампании; доверието в хората, които реализират дарителската кампания; недостатъчният публичен контрол и отчитане на изразходването на средствата и парите, които трябва да се отделят. Със сравнително по-малко значение са начинът, по който ще се дават парите за дарение, липсата на съществени данъчните облекчения за дарение, времето и усилията, които са необходими, за да се направи дарение и възможността да се разбере финансовото състояние на дарителя.

В резултат на влиянието на тези фактори, както и на редица други се наблюдава известно дистанциране на българските граждани от разрешаването на образователни проблеми. Този извод се потвърждава и от отговорите на въпроса „През следващите 6 месеца, Вие лично бихте ли направили дарение за образование, независимо от неговата форма и размер?”. Със сигурност ще направят дарение едва 7,2 % от днешните българи, по-скоро ще дарят за образование 22 % от тях, около 50 % по-скоро или със сигурност нямат направят такова дарение, а колебание изразяват 20,5 („Не знам/ не мога да преценя”).

Въпреки не високата дарителска активност за образование, измереното положително отношение към даряването в сферата на образованието е важна предпоставка за формирането на висока култура на дарителство в тази сфера.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дарителството се очертава като безспорна ценност в българското общество. Епохата на Възраждането и периодът след Освобождението (1878 г.) до 1944 г. са белязани от множество дарения, най-голямата част от които в сферата на образованието. След държавна намеса в продължение на около 45 години дарителски практики липсват, а с демократичните промени отново се възобновяват. Съществуват предпоставки за увеличаване на дарителска активност в сферата на образованието и формирането на по-силно чувство на солидарност в българското общество.

⁶⁵ http://www.dfbulgaria.org/2011/prouchvane_daritrski_naglas_i_bulgari/

⁶⁶ http://www.dfbulgaria.org/wp-content/uploads/2016/04/Rezume_2014_final.pdf

Twelfth International Scientific Conference
KNOWLEDGE WITHOUT BORDERS
31.3-2.4.2017, Vrnjacka Banja, Serbia

Статията е разработена в изпълнение на дейностите по проект „Култура на дарителство в сферата на образованието: социални, институционални и личностни измерения” (2014-2016), финансиран от Фонд научни изследвания към Министерство на образованието и науката (МОН). Номер на проект: K02/12, подписан на 12.12.2014 г., България.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бояджиева, П. 2012. *Дар и култура на дарителство в сферата на образованието: контури на една изследователска програма*. Сп. Социологически проблеми, 3-4.
- [2] Гаврилова, Р. 1992. История на гражданските организации в България. – В. Към историята на гражданския сектор в България, № 2.
- [3] *Дарителството в България през 2014 г. (Анализ на Български дарителски форум)*, http://www.dfbulgaria.org/wp-content/uploads/2016/04/Rezume_2014_final.pdf
- [4] Джурова, А. (ред.) и др. 1989. Златна книга на дарителите в Народна република България: Т. 1. Изд. „Д-р Петър Берон“, София; Дарители, 1985 – 1990.
- [5] Кабакчиева, П. (съст.). 2011. *Дарителството в съвременна България (Антология)*. Българско училище за политика „Димитър Паница”, София.
- [6] Лечев, Д. 1993. Дарителството през Възраждането. ИК „Илия Р. Блъсков“, Шумен.
- [7] Стоянова, Р., Николова, В. (съст.). 2015. *Благодетели и благотворителност в България – между възхвалата и отрицанието, 1879 – 1951. Документи*. ИК „Проф. Петко Венедиков“, София.
- [8] Стоянова, Р., Николова, В. (съст.). 2011. *Енциклопедия „Дарителството“*, Т. 3, БДФ.
- [9] Стоянова, Р., Николова, В. 2000. *Благотворителност и дарителство в България (1878 г. – 1944 г.) – състрадания и вяра в бъдещето*. Списание на БАН, бр. 6.
- [10] *Проучване на Български дарителски форум за дарителските нагласи сред българите*. 2011. http://www.dfbulgaria.org/2011/prouchvane_daritrski_naglasi_bulgari/
- [11] Сп. Дарители, 1985 – 1990.